

УДК 347.734:336.743

Микола Старинський,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права

Української академії банківської справи Національного банку України

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВАЛЮТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ»*

У статті на підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства України досліджується поняття «валютні правовідносини». Особлива увага акцентується на тому, що вони є видом суспільних відносин, предметом яких є іноземна валюта та валютні цінності.

Ключові слова: валюта, валютні цінності, правовідносини, суспільні відносини.

Радикальні економічні, політичні та соціальні реформи, що були здійснені в Україні після отримання нею незалежності, корінним чином змінили фінансові взаємовідносини як усередині держави, так і на міжнародному рівні. На початку 90-х років ХХ ст. були практично повністю зняті всі бар'єри щодо вільного руху грошових коштів. Держава відмовилася від виключно адміністративно-командного способу впливу на економіку. В державі почали виникати, змінюватися та припинятися відносини, пов'язані з економічною діяльністю, що до цього часу були практично неможливими і забороненими законом, і від яких залежав нормальний розвиток України як самостійної та економічно незалежної і розвинутої країни. Яскравим прикладом таких відносин є валютні відносини. При цьому поряд із зазначеними відносинами почало виникати відповідне законодавство — як їх регулятор, яке перетворило їх на валютні правові відносини.

На сьогоднішній день дослідження валютних правовідносин є одним із пріоритетних напрямів фінансової юридичної науки, оскільки від їх адекватного правового регулювання залежить не тільки розвиток України як економічно розвинутої країни, а й інтенсивність надходження іноземних інвестицій в економіку країни. Але варто вказати на те, що, незважаючи на таку важливість для розвитку країни наукових досліджень у сфе-

рі валютних відносин, дослідження валютних правовідносин представниками юридичної науки здійснюється недостатньо інтенсивно. Безумовно, не можна говорити, що проблеми правового регулювання валютних відносин були позбавлені уваги вчених-юристів. Так, серед найбільш помітних варто зазначити дослідження таких вчених, як Є. А. Алісов, О. А. Костюченко, Є. В. Корманов, С. М. Половко, А. М. Іскоростенський, Л. М. Кравченко та інших.

Проте, незважаючи на досить значну кількість робіт, питання поняття валютних правовідносин так і не знайшло однозначного вирішення. Практично в кожному дослідженні валютних правовідносин науковці намагаються надати своє поняття, що відповідало б здійснюваному ним дослідженню. В результаті ми маємо ситуацію плюралізму думок з приводу поняття валютних правовідносин, і це не сприяє адекватності при їх унормуванні чинним законодавством України.

Враховуючи зазначене, метою та завданням статті є спроба на підставі аналізу новітніх наукових досліджень сконструювати визначення поняття «валютні правовідносини», яке б відповідало реаліям сьогодення та адекватно відображало стан правового регулювання валютних відносин на території України.

Не вдаючись до комплексного аналізу визначень, які надаються іншими вчени-

* Рекомендовано до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Української академії банківської справи Національного банку України.

ми в юридичній літературі, ми лише констатуємо, що на сьогодні в юридичній літературі, присвяченій дослідженню правового регулювання валютних відносин, превалюють три основні підходи до визначення поняття «валютні правовідносини». Деякі дослідники вважають валютними правовідносинами урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають між учасниками валютних операцій з приводу проведення таких операцій, а також між учасниками валютних операцій та державними органами у зв'язку з регулюванням порядку проведення валютних операцій та контролем за його додержанням [1]. Інші вважають валютними правовідносинами ті суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення валютного регулювання і валютного контролю, урегульовані нормами фінансового права та мають владно-майновий характер [2]. Деякі дослідники взагалі не надають визначення поняття валютних правовідносин, а констатують лише те, що їх можна розглядати в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні валютні правовідносини становлять сукупність публічно-правових та приватноправових відносин, що виникають з приводу валютних цінностей. У вузькому розумінні валютні правовідносини ототожнюються або з публічними, або тільки з приватними правовідносинами [3].

Оцінюючи зазначені підходи з точки зору конструювання поняття, ми можемо цілком справедливо дійти висновку, що вони досить неточно відображають те явище, яке ми називаємо «валютні правовідносини», що призводить до викривлення нашого уявлення про нього.

На нашу думку, для того щоб адекватно надати визначення будь-якому поняттю, в тому числі і поняттю «валютні правовідносини», варто враховувати в сукупності наукові напрацювання як юридичної науки, так й інших наук. Це дасть можливість поглянути на досліджуване явище з різних точок зору і об'єктивно відобразити його у визначенні.

Поняття «валютні правовідносини», як правова категорія, в лінгвістичному аспекті являє собою концепт, який має складну ієрархічну структуру, що динамічно розвивається та включає в себе

щонайменше два ядра, а саме «правовідносини» та «валютні відносини». Ця складність визначається діалектичними категоріями «абстрактне» й «конкретне», оскільки, з одного боку, валютні правовідносини є визначеною граничною абстракцією, а з іншого — конкретними, реальними суспільними відносинами, змістом яких є множинний зв'язок між суб'єктами, що володіють, користуються чи розпоряджаються валютними цінностями.

Враховуючи зазначене, перш ніж спробувати сконструювати визначення поняття «валютні правовідносини» варто дослідити його складові, а саме «правовідносини» та «валютні відносини».

У теорії права довгий час під правовідносинами розуміли суспільні відносини, що врегульовані нормами права [4; 5]. Прихильники зазначеної дефініції зазначали, що будь-яке правовідношення існує тільки як взаємне відношення людей і є особливим видом суспільного відношення, реалізація якого забезпечується силою державного примусу [6; 7]. Але варто вказати на те, що після розробки Н. Г. Александровим теорії правомірних дій [8], тобто дій, які відповідають правам та обов'язкам даного суб'єкта, очевидним стало відділення поняття суб'єктивних прав і обов'язків від самих фактичних дій, в яких ці права і обов'язки здійснюються. Як результат цього в наукових колах з'явилося нове визначення правовідносин як зв'язок суб'єктів правами та обов'язками [9; 10].

На думку представників класичної теорії, нова точка зору пов'язана з помилковою її формалізацією [11], тоді як її прихильники стверджують, що вона стала результатом уточнення знань та розвитку всієї понятійної системи теорії права [12].

Таким чином, як бачимо, в науці теорії права існує як мінімум два підходи до визначення поняття правовідносин, які відповідають двом сторонам правової дійсності. Так, в одному випадку під правовідносинами розуміють фактичне відношення, що врегульоване нормами права. В іншому суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що являють собою індивідуальні моделі можливої і повинної поведінки суб'єкта права, є зразками

для такої поведінки (але не сама фактична поведінка).

Аналізуючи зазначені підходи до визначення правових відносин, можна цілком справедливо дійти висновку, що в першому випадку, називаючи суспільні відносини правовими (тобто врегульованими нормами писаного права), його прихильники лише визначають той спосіб, під впливом якого вони формуються (з'являються). При цьому жодним чином не надається змістовна та функціональна їх характеристика. Зосереджуючись на аналізі другого підходу, варто погодитися з думкою С. С. Алексєєва, відповідно до якої в результаті надання правовідношенню нормативного (модельного) характеру стирається різниця між юридичною нормою та правовідношенням [13].

Враховуючи таку ситуацію, вважаємо, що при визначенні правовідносин не варто зупинятися на таких радикальних підходах, оскільки це не дає можливості відобразити та повною мірою охарактеризувати правовідносини та особливості їх окремих видів. Більш раціональним є спроба надати визначення, що об'єднує два зазначені підходи.

Звернення до монографічної літератури з теорії права дає можливість говорити, що такий інтегративний підхід розроблений С. С. Алексєєвим та на сучасному етапі є одним з таких, що має найбільше прихильників. Так, правовідносини С. С. Алексєєв сприймає як «виникаючий на підставі норм права індивідуальний суспільний зв'язок між особами, що характеризуються наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та гарантується (підтримується) силою державного примусу» [14].

Ми цілком підтримуємо зазначену позицію, оскільки такий підхід дає можливість: по-перше — провести межу між правовідношенням і тим суспільним відношенням, яке норма права регулює через посередництво правовідношення; по-друге — визначити не лише підстави виникнення правовідношення, а й мету його виникнення; по-третє — зробити різницю між правовідношенням та нормою права; по-четверте — розглянути правовідношення як юридичну форму

того суспільного відношення, на яке воно впливає як на свій об'єкт.

Враховуючи зазначене для конструювання поняття «валюті правовідносини» ми як базовим будемо користуватися визначенням, запропонованим С. С. Алексєєвим.

Другим концептуальним ядром у структурі валютних правовідносин є валютні відносини.

У лінгвістичному плані основною категорією концепту «валютні відносини» є категорія «відносини», а враховуючи те, що вони виникають тільки в суспільстві, можна з впевненістю сказати, що вони є суспільними відносинами.

Розкриваючи зміст суспільних відносин, варто наголосити на тому, що вони в соціальній філософії вживаються в двох значеннях: у широкому, коли маються на увазі будь-які відносини, що виникають між людьми в суспільстві, і у вузькому, коли маються на увазі тільки відносини між великими соціальними групами, які мають безпосередньо суспільний характер.

Аналізуючи зазначені підходи, вважаємо за доцільне взяти за основу широке сприйняття суспільних відносин, оскільки саме воно дає можливість акцентувати увагу на тому, що в них бере участь суб'єкт, який має відповідати певним критеріям (приналежність до певної соціальної групи, держави) і вказати на певний зв'язок, у даному випадку соціальний.

Беручи за основу широке сприйняття категорії «суспільні відносини», як складової категорії «валютних відносин», звертаємо увагу на те, що термін «валютні» стосовно «суспільних відносин» є конкретизуючим і вживається для вказівки на об'єкт зазначених відносин, тобто на валюту.

Говорячи про валюту, варто зазначити таке.

Аналіз як чинного законодавства України, так і наукових досліджень у сфері валютних правовідносин дає можливість констатувати сумний факт того, що і законодавство, і деякі науковці не роблять різниці між валютою та грошовою одиницею країни. Так, Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного кон-

тролю» відносить валюту України до валютних цінностей. Деякі дослідники вважають за можливе включити операції нерезидентів України з гривнею (національною грошовою одиницею України) до об'єктів валютного контролю. Такі підходи важко підтримати, враховуючи такі аргументи.

Категорія «гроші»^{*} увібрала в себе все різноманіття платіжних засобів, починаючи від тварин, зброї і закінчуючи різними товарами, які виконували роль грошей. З часом під цією категорією почали розуміти більшою мірою металеві гроші, виготовлені з дорогоцінних металів (золото, срібло). Правом емісії володіли держави, які забезпечували гарантію прийняття їх до платежу. Але ведення торговельного обігу було ускладнене великою кількістю монет, які перебували в обігу, які часто були не ідентичними як за якістю металу, так і за його кількістю. З'явилася необхідність введення загального платіжного засобу чи визнання платіжного засобу іншої країни з урахуванням її особливостей. Так з'явилося співвідношення різних грошових одиниць в одній країні, а грошові одиниці інших країн почали називатись валютою. Так грошова одиниця одних країн стає товаром для інших держав і починає називатись валютою.

Тобто в даному випадку, для ілюстрації, можна застосувати формулу кругообігу і збільшення грошей та товару, яка застосовується в економічній теорії: $G = T \dots T' - G'$, де G — гроші; T — товар [16]. В даному прикладі, замінивши процес обробки товару ($T \dots T'$) на грошову одиницю іншої держави, відповідно отримаємо: $G = B - G'$. При цьому значення G' може бути як додатне, так і від'ємне, що не порушує даної формули. Різниця між G і G' в сучасному розумінні буде маржею, тобто величиною, на яку збільшилась (зменшилась) G [17; 18]. Практичним прикладом такої операції є купівля-продаж валюти.

З наведеного прикладу стає зрозумілою різниця між поняттями «гроші» і «валюта». Термінологічна різниця між

грошима (національною грошовою одиницею країни) і валютою (грошовою одиницею інших держав) існує і в багатьох мовах. Наприклад, *money* і *currency* — в англійській мові, *geld* і *valjuta* (*wahrung*) — у німецькій [19; 20].

Враховуючи зазначене, під категорією «валюта» слід розуміти гроші іноземних держав. Спираючись на те, що гроші — це загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, який є законним засобом платежу, поняття «валюта» варто визначити як загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, що є законним засобом платежу на території держави-емітента.

Також варто додати, що «валюта» є складовою такої категорії, як «валютні цінності». Аналізуючи як чинне законодавство, так і наукову літературу, можна зробити висновок, що до валютних цінностей, окрім грошових знаків іноземних держав, відносять дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння.

Таким чином, при визначенні поняття «валютні правовідносини» цілком справедливо буде акцентувати увагу на тому, що валютними будуть вважатись не лише суспільні відносини, об'єктом яких є іноземні грошові знаки, а й відносини, об'єктом яких є дорогоцінне каміння і дорогоцінні метали.

Враховуючи зазначене, беручи за основу наведені концептуальні визначення таких категорій, як «правовідносини», «суспільні відносини», «валюта», поняття «валютні правовідносини» можна визначити як урегульовані нормами права суспільні відносини між уповноваженими суб'єктами з приводу обігу валюти і валютних цінностей, реалізація якого забезпечується силою державного примусу.

Використання зазначеного визначення поняття «валютні правовідносини», на нашу думку, надасть можливість при дослідженні відносин, пов'язаних з обігом валюти та валютних цінностей, більш точно відобразити особливості їх правового регулювання.

^{*} В юридичній енциклопедії під поняттям «гроші» розуміють особливий товар, що виражає вартість усіх інших і обмінюється на будь-який з них, виконуючи роль загального еквіваленту; будь-який предмет, котрий продавці приймають в обмін на свої товари та послуги [15].

ПРИМІТКИ

1. Валютное право : учеб. пособ. / Д. Г. Алексеева, С. В. Пыхтин, Н. В. Сапожников, Я. М. Фальковская. — М. : НОРМА, 2007. — С. 40.
2. Крохина Ю. А. Валютное право : учеб. для вузов / Ю. А. Крохина, Ю. Л. Смирникова, Ю. В. Тютин ; под ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. А. Крохиной. — 2-е изд. — М. : Юрайт-издат, 2009. — С. 62.
3. Костюченко О. А. Валютне законодавство України : навч. посіб. / О. А. Костюченко. — К. : Атіка, 2006. — С. 21.
4. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М., 1974. — С. 51.
5. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. — Л., 1976. — С. 212.
6. Иоффе О. С. Правоотношения по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. — ЛГУ, 1949. — С. 3—4.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. — М., 1958. — С. 5, 31.
8. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. — М., 1955.
9. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. — М., 1966. — С. 130—131.
10. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. — ЛГУ, 1959. — С. 18—19.
11. Явич Л. С. Знач. праця. — С. 83.
12. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. — М., 1980. — С. 96.
13. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. — М., 1982. — Т. 2. — С. 121.
14. Там само.
15. Там само. — Т. 1: А—Г. — С. 650.
16. Маркс К. Капітал: критика політичної економії / К. Маркс. — К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1952. — Т. 1. Книга 1 «Процес виробництва капіталу». — С. 109.
17. Банківсько-фінансово-правовий словник-довідник / авт.-упоряд. Л. К. Воронова. — К. : А.С.К., 1998. — С. 121.
18. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енциклопедія, 1998. — Т. 3: К—М. — С. 579.
19. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник. — 3-тє вид., стер. — К. : Т-во «Знання» ; КОО, 2001. — С. 45.
20. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енциклопедія, 1998. — Т. 3: К—М. — С. 300.

Старинский Николай. Определение понятия «валютные правоотношения».
В статье на основании анализа научной литературы и действующего законодательства Украины исследуются понятие «валютные правоотношения». Особое внимание акцентируется на их характеристике как вида правоотношений, предметом которых являются валюта и валютные ценности.
Ключевые слова: валюта, валютные ценности, правоотношения, общественные отношения.

Starynskiy Mykola. Determination of the notion «currency legal relations».
The article investigates the notion «currency legal relations» on the basis of analysis of scientific literature and the law of Ukraine in force. The special attention is drawn to the fact that they are a kind of social relations, the subject of which is foreign currency and currency valuables.
Key words: currency, currency valuables, legal relationship, social relations.